

Maczák Ibolya*

Miskolci minoriták az Oltáriszentségről

Írásomban egy olyan – eddig részletesebben nem vizsgált – kézirattal foglalkozom, amely egy úrnapi beszéd kéziratát¹ tartalmazza, és a rajta lévő jegyzések tanúsága szerint több ízben is elhangzott: 1792-ben, illetve 1806-ban.² Joggal vélelmezhetjük, hogy a szöveg a miskolci minoritákhoz köthető. Egyrészt azért, mert az ő irataik közt található, másrészt azért, mert jelentős mértékben alapul egy olyan prédikáción, amely az egyik legismertebb minorita hitszónok, Kelemen Didák neve alatt jelent meg. Ő pedig Miskolcon halt meg, 1744-ben.

A kézirat predikáció vizsgálata azért is különösen érdekes, mert kompilációs hagyományozódásának – legalább – három állomása is megfigyelhető benne. A kompilációkutatás jelen gyakorlatában az a legelterjedtebb eljárás, melynek során egy forrásművet azonosítunk egy ettől eltérő szövegben. Valamivel ritkábban az is előfordul, hogy „horizontálisan” azonosítunk több forrásművet: azaz megállapítjuk, hogy egy adott prédikációnak lehetett több forrása is – akár egymástól eltérő műfajúak is. Még ritkább az az eset, amikor „vertikálisan” különítünk el két forrást, azaz megállapítjuk, hogy valaki kompilált valakitől és ettől a második személytől tovább is hagyományozódott a szöveg. Ez utóbbi esetet – lévén szó szöveggyegyzésekről –, már nem egyszerű igazolni. Eddigi munkám során ezt egy esetben sikerült hitelt érdemlően bizonyítani (egy Pázmány Péter, Bernárd Pál és Kelemen Didák „összmunkájának” köszönhető szöveg elemzésével).³ Jelen esetben még egy „vertikális” szintet fogok lépni – ugyanis igazolom, hogy ez a Pázmány-, Bernárd-, Kelemen-szöveg tovább is hagyományozódott – például a jelen kéziratban szereplő, nyomtatásban meg nem jelent prédikáció révén, amely a jegyzetek tanúsága szerint a 19. század elején (még) elhangzott (több évtizeddel –

---

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ MNL Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39.

² *Uo.*, [1].

³ MACZÁK Ibolya, „*Helvtem is légy fényes tűz majd korod ormán*”: *Kompiláció mint ferences–jeszuita „határvonal” = Közkeincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 8), 157–167.

adott esetben évszázadokkal – a nevezett szerzők halála után). A folyamat során tehát a kompiláció diakron jellegének vizsgálatára nyílik lehetőség.

Kelemen Didák

Ha az 1792-ben, illetve 1806-ban elmondott kézirat szövegét tüzetesebben megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy jelentős mértékben a Kelemen Didák neve alatt 1721-ben megjelent prédikáción alapul. Mindkét szöveg a kivonulás történetével kezdődik. A Kelemen Didák-beszéd a következőképpen:

Mikor a' felséges Isten az Izrael népit Aegyptomból ki hozná a' téjjel mézzel folyó igiret földibe ama nagy pusztán által, kiről Irja Jérémiás Proféta könyvének második résziben, hogy lakhatatlan , és utatlan földön hordozta Isten ökö, mellyen férfiu nem járt, és ember soha nem lakot, azt mongya a' szent irás, hogy miat el szakaszkodván a' sokaság zúgolódék Mojses, és Aron ellen, mondván: Vajha holtunk volna meg Aegyptus földiben, mikor a' fazék hús mellett ülünk vala, és elég kenyeret eszünk vala, miért hoztatok ki bennünket a pusztába, hogy az egész sokaságot éhséggel ölnétek meg? Monda az Úr Mojsesnek: Imé én az Égből adok néktek kenyeret, mennyen ki a' nép és szedgyen a' menyi elég naponként.⁴

A miskolci kézirat szövege:

Mely nagy szeretettel viseltet a Fölséges Isten régenten az Israel népéhez világosan kimondatá Jeremias P. által mondván: In charitate perpetua dilexite. Örök szeretettel szerettelek tégedet. Israelnépét Egyiptomi Faraó kemény fogságából kiszabadította, a vörös tengeren száraz lábbal őket által vezette, ellenségeket a mélységes tengerbe fojtotta hosszás utazásokban nekik vezéreket rendelé Exod. 13. Ezenkívül a pusztában hogy fáradságos hosszás utazásokban el ne szakatkoznának hanem inkább bővebb és nagyobb erőt vennének magoknak utazások szerencsés folytatására, ama drága égi Mannát adá nekik, mellyet is aki jó szívvvel vette nem csak éhségét el mulatta hanem erőt is a hosszásutazásnak könnyebben való véghez vitelére nyert vala. Erre való nézve azt mongya az irás: *hoc cibo aliti sunt, usquequo tangerent fines terrae Chanaan.* [Exod 16. v. 35] Ezzel az étellel tápláltatának, míg Chanaan földének határit el el érnék. A Bölcsesség könyve is így szól ezekről: *Panem de caelo praestitisti eis omne delectamentum in se habentem.* [Sap. 16.

---

⁴ KELEMEN Didák, *Úrnapí beszéd*, Pozsony, 1721, A₂t.

v. 20.] Kenyeret menyből adtál nekik minden györűség lévén abban, és mindeniknek édessége.⁵

A kiragadott példák csupán tartalmi hasonlóságot mutatnak a két prédikáció között, de számos olyan szövegrészt is találhatunk, amelyek szó szerint megegyeznek a két beszédben. Példa erre a következő idézetpár is:

Kelemen

A' teremtésben Isten egy szavával teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká, a' viznek részeit halakká, és madarakká változtatta, mivel mind ezeket földből vízből alkotta, az után egy darab sárt vön Isten, és azt Ádám testévé változtatta. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszony embert teremté. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte; mit csudálad ugy-mond Szent Ambrus, ha egy szovával a' kenyeret Testévé teszi. Sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mitt az oltári szentségtől hiszünk.⁶

Ismeretlen

A Teremtésben az Isten egy szavával teremté az eget és földet, azután a földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká. A viznek részeit halakká, és madarakká változtatta, mivel mind ezeket földből vízből alkotta. Azután egy darab sárt vön Isten és azt Adam testévé változtatta. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész aszszony embert teremté. Amely Isten mindezeket egy szavával végbe vitte, amit csudálad úgymond Sz. Ambrus ha egy szavával a kenyeret testévé teszi, sokkal nagyobbak amazok a régi csudálatosságok hogy sem amit az Oltári szentségről hiszünk.⁷

E szövegrész kiemelése azért is fontos, mert más prédikációban is szerepel: egy Bernárd Pál neve alatt 1735-ben megjelent prédikációban. Ebben az esetben azonban nem szó szerinti az egyezés a szövegek között:

Kelemen

A' teremtésben Isten egy szavával teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká, a' viznek részeit halakká, és madarakká változtatta, mivel mind ezeket földből vízből alkotta, az után egy darab sárt vön Isten, és azt Ádám testévé változtatta. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszony embert teremté. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte; mit csudálad ugy-mond Szent Ambrus, ha egy szovával a' kenyeret Testévé teszi. Sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mitt az oltári szentségtől hiszünk.⁸

Bernárd

A' Teremtésben az Isten egy szavával semmiből teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká füvekké, és barmokká; a viznek részeit halakká, és madarakká változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszszony embert éppitte. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte, mitt csudálad úgymond szent Ambrus, ha egy szavával a' kenyeret testé teszi, sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mit az oltári szentségtől, vagy az Ur vacsarájáról hiszünk.⁹

⁵ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [1].

⁶ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), A_{3v}–A_{4r}.

⁷ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [4].

⁸ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), A_{3v}–A_{4r}.

⁹ BERNÁRD Pál, *Leleki beszégetés*, Kassa, 1735, 12.

Jól látható tehát, hogy bár az összehasonlított szövegek jelentős mértékben megegyeznek, de a miskolci és a Kelemen Didák-féle szöveg szó szerint megegyezik, a Bernárd Pál neve alatt megjelent prédikáció pedig minimális mértékben ugyan, de eltér ezektől.

Bernárd Pál

Könnyen elképzelhető, hogy a Bernárd Pál-szöveg is forrása volt a Kelemen-prédikációnak. Erről a felvetésről korábban már bővebben írtam,¹⁰ jelen dolgozatban csupán azt a szöveg-összehasonlítást szeretném bemutatni, amely a szöveg alakulásának ezen folyamatát érzékelteti. Jól látható rajta, hogy bár a szövegrészek sok tekintetben megegyeznek, minimális mértékben különböznek.

Bernárd	Kelemen
[...] szép dolog volna,	Szép dolog volna,
ha ki néked száz aranyat igirne, és az arany forintok képét adná.	ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutogatna, melytől száz mély földnire valahol bor volna.
Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna elődben, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czégért mútogatna, melytől száz mért földnyire távul valahol bor volna. keményen kínálna, hogy egyél igyál.	ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutogatna, melytől száz mély földnire valahol bor volna;
Köszönhetnéd a jó tartást. ¹¹	köszönhetnéd a jó tartást. ¹²

Különösen akkor értékelhető ez az egyezés, ha tekintetbe vesszük, hogy a két szöveg mindkét esetben jelentős mértékben Pázmány-kompiláció:

Pázmány	Bernárd	Kelemen
Szép dolog volna,	[...] szép dolog volna,	Szép dolog volna,
ha ki néked száz aranyat igérne, és az arany-forintok képét adná;	ha ki néked száz aranyat igirne, és az arany forintok képét adná.	
	Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna előd-	ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot

¹⁰ MACZÁK, *i. m.* (3. j.).

¹¹ BERNÁRD, *i. m.* (9. j.), 9.

¹² KELEMEN, *i. m.* (4. j.), Bv.

ha vadászattyában fogott szép nyúl-húsrá híjna, és az asztalra nyúl-hús képet tenne:

köszönhetnéd a jó tartást.¹³

ben, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czégért mütogatna, melytül száz mért földnyire távul valahol bor vólna. keményen kínálna, hogy egyél igyál.

Köszönhetnéd a jó tartást.¹⁴

madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutogatna, melytül száz mély földnire valahol bor vólna;

köszönhetnéd a jó tartást.¹⁵

Jól látható azonban, hogy a különbségek ellenére a két utóbbi szöveg szorosabb rokonságot mutat egymással. Így joggal feltételezhetjük, hogy a Bernárd-szöveg (vagy egy ehhez hasonló szövegvariáns) a Kelemen-prédikáció forrása volt. A Bernárd- és a Kelemen-prédikáció között egyik fontos különbség Héliogabalus neve, melyre vonatkozóan már Ocskay György is fontos megállapításokat tett.¹⁶ A miskolci kézirat szövege (Héliogabalus említésével együtt) szó szerint megegyezik Kelemen Didákéval:

Kelemen

Szép dolog vólna, ha valaki ebédre hína, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mütogatna, melytül száz mély földnire távol valahol bor vólna; köszönhetnéd a jó tartást.¹⁷

Ismeretlen

Ugyan szép dolog volna, ha valaki ebédre hína, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél. Borral kínálna, de innod nem adna, ha egy czégért mutatna, melytül száz mély földnire távol valahol bor volna köszönhetnéd a jó tartást.¹⁸

¹³ PÁZMÁNY Péter, *Hodogens: Igazságra vezető kalauz*, s. a. r. KISS Ignác, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1908 (Pázmány Péter Összes munkái, 4), 387–388.

¹⁴ BERNÁRD, *i. m.* (9.j.), 9.

¹⁵ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), Bv.

¹⁶ OCSKAY György, *Pázmány batása Kelemen Didák prédikációiban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 436–448.

¹⁷ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), Bv.

¹⁸ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [9–10].

Pázmány Péter

A szövegek ősforrásának – amint az már a fenti példákból is kiderült – a jezsuita hitszónok szövegei tekinthetők. A kompiláció diakron szintjeinek áttekintése során tehát megállapítható, hogy az első állomást mindenképpen Pázmány Péter művei jelentik. Az újonnan fellelt kézirat szövegében számos olyan részt találunk, amely Pázmány-művekben is megtalálható: elsősorban a *Kalauz*-ból és a két úrnapi beszédből. Megjegyzendő, hogy a Pázmány-művek vizsgálata ráirányítja a figyelmet arra, hogy ebben az esetben kifejezetten a jezsuita hitszónok buzdítja az olvasót a következőképpen:

A Kalaúznak tizen-egyedik könyvében vannak a bizonyságok: mellyeket másodszer it leírnyia nem szükséges megtalállyia a Kalaúzban, a ki olvasni akarja.¹⁹

A következőkben olyan szövegrészt vizsgálunk, amely a fentiekben elemzett négy szövegben is megtalálható:

Pázmány	Bernárd	Kelemen	Ismeretlen
A teremtésben, Isten egy szavával semmiből teremté az eget, földet. Az-után, a földnek némely részecit fákká, füvek ké és bamokká; a víznek részeit halakká és madarakká változtatá; mivel mind ezeket földből és vízből alkotá. Továb: egy darab sárt vén kezébe Isten és azt <i>Ádám</i> testévé változtatá: <i>Ádám-nak</i> egy oldala csontyából, egész aszszony-embert éppíte. A mely Isten mindezeket egy szavával végbe-vitte: mit csudálad (ugy-mond Szent <i>Ambriús</i>), ha egy	A' Teremtésben az Isten egy szavával semmibül teremté az eget és földet, az után a' földnek némelly részeit fákká füvekké, és barmokká; a víznek részeit halakká, és madarakká változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszszony embert éppítte. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte, mitt csudálad úgy mond szent Ambrus, ha egy szavával a' kenyeret testé tészí, sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mit az oltari szent-	A' teremtésben Isten egy szavával teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká, a' víznek részeit halakká, és madarakká változtatá, mivel mind ezeket földből vízből alkotta, az után egy darab sárt vön Isten, és azt Ádám testévé változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszszony embert teremte. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte; mit csudálad úgy-mond Szent Ambrus, ha egy szovával a'	A Teremtésben az Isten egy szavával teremté az eget és földet, azután a földnek némely részecit fákká, füvekké, barmokká. A víznek részeit halakká, és madarakká változtatá, mivel mind ezeket földből vízből alkotta. Azután egy darab sárt vön Isten és azt Adam testévé változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész aszszony embert teremte. Amely Isten mindezeket egy szavával végbe vitte, amit csudálad úgy-mond Sz. Ambrus ha egy szavával a keny-

¹⁹ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról predikácziók*, II, s. a. r. KANYORSZKY György, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1905 (Pázmány Péter Összes munkái, 7), 135.

szavával a kenyeret testé teszi? Sokkal nagyobbak amazok a régí csudálatosságok, hogy-sem a mit az Oltári-szentségről hiszünk. ²⁰	ségül, vagy az Ur vacsarájáról hiszünk. ²¹	kenyeret Testévé teszi. Sokkal nagyobbak amazok a régi csudálatosságok, hogy sem a' mitt az oltári szentségül hiszünk. ²²	ret testévé teszi, sokkal nagyobbak amazok a régi csudá- latosságok hogy sem amit az Oltári szent- ségről hiszünk. ²³
--	--	---	---

A fenti négyes összehasonlítást jelentősen leegyszerűsíthetjük, ha – tekintve, hogy a miskolci kézirat, valamint a Kelemen Didák-prédikáció szövege megegyezik – a három nyomtatvány szövegét vetjük össze.

Érdekes eredményre jutunk: a minimális különbségeket vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a szövegek elejét és végét tekintve (az utolsó Bernárd-betoldást nem számítva) a Pázmány- és a Bernárd-szöveg között észlelhető nagyobb hasonlóság. A középső betoldást tekintve azonban a Pázmány- és a Kelemen-szöveg hasonlít jobban egymásra.

Ennek nyomán nehéz az alkotói folyamattal kapcsolatos egyértelmű következtetést levonni: nem kizárt az sem, hogy további – jelenleg nem ismert – közvetítő források is befolyásolták a hitszónokok munkáját. Annyi azonban bizonyos, hogy a miskolci kézirat ősforrása Pázmány prédikációja és ez a Kelemen Didák-féle 1721-es beszéd révén került az 1792-ben és 1806-ban elhangzott beszédbe. Vagyis esetében legalább három (esetleg négy) kompilációs szint is elkülöníthető.

Az ismeretlen minorita (?)

A fentiek nyomán joggal merülhet fel a kérdés, mi is „eredeti” a miskolci prédikációs szövegben. Kompilációkutatóként erre – főleg a fent vázolt kérdések ismeretében – igen nehéz válaszolni, az azonban egyértelmű, hogy vannak olyan szövegrészek benne, amelyek sem Pázmány *Kalauz*ának hivatkozott részeiben, sem Bernárd Pál nyomtatott szövegében, sem Kelemen Didák ugyancsak nyomtatásban megjelent műveiben nem szerepelnek. Ilyen például – jelenlegi ismereteink szerint – a már hivatkozott bevezető szövegrész, valamint a prozóció is:

Bizony mondom néktek ha nem eszitek az ember fiának testét és nem iszátok az ő vérének nem leszen élet ti bennetek. Ezek így lévén már most beszédemre lépek hogy ti közületek is valaki kételkedésbe, következőképpen

²⁰ *Uo.*, 124–125.

²¹ BERNÁRD, *i. m.* (9. j.), 12.

²² KELEMEN, *i. m.*, A_{3V}–A_{4r}.

²³ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [4].

csalatkozásba ne essék. Istennek Sz. Malaszyával mai nap meg fogom csekély beszédemben mutatni hogy az igazi Anyaszent Egyházban az Úr vacsorájában nem pusztá kenyér, nem bélyeg és pecsét vagyon, hanem azon valóságos teste Xtus Urunknak mely a szüz Mariától született és a keresztfán a világ váltságaért adatot. Én azomban pedig ezen örökké imádandó oltári szentség előtt, amelyben hiszem és vallom Xtust it jelen lenni, mely a keresztfán mi érettünk föl áldoztatot arczra borúlok és mély alázatossággal Sz. fölséged előtt buzgon könyörgök: világosítsa meg az én elmémet oldozd föl a rebegő nyelvemnek kötelit, hogy méltón igazán az én halgatóim előtt a te Sz. testednek ez oltári szentségben jelen való létéről szolhassak. Figyelmezzetek.²⁴

Összességében tehát megállapítható, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban őrzött kézirat tipikus példája az úrnapi beszédeknek: sok esetben (a kor szokásának megfelelően) tartalmaz kompilált, Pázmánytól (és más szerzőktől) átvett szövegrészeket. Ugyanakkor éppen a szó szerint azonosítható szövegrészek nyomán válik rekonstruálhatóvá a kompilációs szövegalkotás időbeli folyamata is.

---

²⁴ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [3].